

Предговор към “Абулгасем Фердоуси. Шах-наме (Книга за царете – I)”. ИК “ЕМАС”, София, 2012 г. стр. 11-32.

МЯСТОТО НА ФЕРДОУСИ И НА НЕГОВАТА “ШАХ-НАМЕ” В СВЕТОВНАТА ЛИТЕРАТУРА

Алиреза Пурмохаммад

Няма да е преувеличено ако кажем, че Хаким Абулгасем Фердоуси е символ на национален поет, поет който по блестящ начин съчетава патриотичните, културните и религиозните валенции на персоговорящата общност. Повече от хиляда години след неговата смърт влиянието му върху големите имена в персийската история и култура оставя силен отпечатък, чието отражение се проектира в литературното наследство на иранци, афганистанци, таджики, азери, туркмени, индийци... Или както признава последното голямо име на персийската класическа литература Джами:

در شعر سه تن پيمبرانند
هرچند که لا نبی بعدی
اوصاف و قصیده و غزل را
فردوسی و انوری و سعدی

В поезията има трима пророка,
макар че казал е Пророка: “Други няма след мен!”
В епоса, в касидата и във газелата –
там са: Фердоуси, и Анвари, и Саади.

Вече близо три века, през които епопеята на Фердоуси се превежда на европейските езици и различни ориенталисти публикуват своите изследвания върху “Шах-наме”, постепенно Фердоуси излиза от

представата за национален поет и се превръща в автор от световна величина.

В края на XVIII век, когато персийската литература си пробива път на европейската сцена, изтоковедите, докоснали се да тази словесна съкровищница, с непознат до този момент ентусиазъм започват да я разпространяват. Още с първите стъпки на европейската иранистика Фердоуси става известен и днес, двеста години след началото, във всички страни от тази голяма територия майсторът от Тус се изкачва на пиедестала, отреден единствено за най-големите имена в световната литература. От времето, когато произведението на Фердоуси започва да се превежда и издава в Европа, то привлича вниманието на едни от най-видните интелектуалци от XIX век. Така например “Песен за Ростам и Сохраб” така възторжено се приема, че редица известни поети започват да я интерпретират и да ѝ подражават. Сред тях можем да посочим два безспорни авторитета в иранистиката. Първият е англичанинът Матю Арнолд (1822-1888), вторият е руснакът Василий Андреевич Жуковски (1783-1852). И двамата превеждат в стихове на родните си езици “Песен за Ростам и Сохраб”, при това на много високо ниво.

Гьоте, най-големият немски поет, в своята книга “Западно-източен диван” многократно изтъква влиянието на Фердоуси върху собствената му поезия. А Виктор Юго, първият френски поет на XIX столетие, в книгата си “Източни мотиви”, подобно на Гьоте, е под силното въздействие на Фердоуси. Хайнрих Хайне, крупен немски поет и прозаик, има поема, в която повествува за незаплащането на труда на Фердоуси от Махмуд, за живота на поета в бедност и за трагичния край на историята, когато тялото на Фердоуси е изнасяно от едната порта на гр. Тус, а през другата, наречена “Разан”, е влизал керван, носещ възнаграждението за поета от размислилия Махмуд.¹

Фердоуси с красотата на своите стихове и с дълбочината на философските си разсъждения оставя дълбока следа не само върху творбите на персоезичните автори, но и върху творчеството на стотици

¹ Нафиси, Саид “Фердоуси – поетът на света”, сп. “Мехр”, година 2, бр.5, стр. 466-472, Техеран, 1934.

европейски майстори на словото. Светът на западната литература неочаквано открива един уникален литературен паметник. Писатели, ориенталисти, вестници, списания и литературни кръгове пространно обсъждат достойнствата на тази книга. Сент-Бьов (1804-1869), френски писател и литературен критик, известен с прекомерното си скъперничество откъм похвали за автори и произведения, в своята книга “Разговори в понеделник” *Causeries du Lundi* отделя цяла глава на Фердоуси. При което това е единствената част от книгата, посветена на писател, който не е французин. Там той казва следното: *“Ако знаехме, че в света съществува подобен величав паметник, ние никога не бихме изпитвали подобно неадекватно самодоволство.”*²

Френският учен и изследовател Ернест Ренан (1823-1892) в своята книга “Истории и пътеписи” *Les histories et les journals des voyages* посвещава обемна глава на “Шах-наме”, в която казва, че епосът на Фердоуси е гениален документ на съзиданието на иранската народност. Жан-Жак Ампер – друг френски литератор и историк, в своя статия, излязла през 1839г. в сп. “Изследвания от двата свята” *Revue de deux Mondes* пише, че Фердоуси е един от най-големите световни поети и сравнява “Шах-наме” с “Нибелунгите”, “Илиадата”, “Одисеята” и “Индийския епос”. При това поставя на първо място творбата на персийския класик. Английският ориенталист Коуел твърди, че както “Илиадата” и “Одисеята” в Европа са единствени, така в Азия няма друго произведение, подобно на “Шах-наме”. Теодор Нолдеке, известен немски иранист, казва за “Книга за царете”, че този национален епос е толкова широкомащабен, че няма народност по света, която да притежава таква епическо платно. Алфонс дьо Ламартин, френски писател и известен политически деец, пише в сп. “Сивилизатор” *Civilisateur* за “Шах-наме” с голяма симпатия и предлага сериозен коментар за основния герой на поемата Ростам.

Преводът на “Шах-наме” от Жул Мол в периода 1838-1878г. става причина за лавинообразния интерес към това произведение от страна на

² Разъмджу, Хосейн “Територията на иранския епос”, Институт по хуманитаристика и културни изследвания, том 2, стр. 433., Техеран, 2002.

френските поети. След тях най-известните стихотворения, посветени на “Шах-наме” и на неговия автор са “Фердоуси” на Виктор Юго, поместено в книгата му “Легенда на вековете” *L’epope’e de la Legende des siecles* и “Два гроба” от Франсоа Копе (1842-1908), отпечатано в сп. “Хумористични разкази и елегии” *Les anecdotes et les elegis*.

В изследването на един от авторитетните ирански библиографи Ирадж Афшар, поместено в сборника “Библиография на Фердоуси”, се съобщава, че “Шах-наме” е превеждана досега 162 пъти на 24 езика по света. Да споменем само най-значимите от тях. Най-ранният превод е осъществен от Ал Бандари през XII век на арабски език. Преводът е направен около двеста години след смъртта на Фердоуси въз основа на ръкопис от X век. В тази книга обаче не е поместено цялото съдържание на поемата, а само съкращеният ѝ вид с най-важните части от нея. На турски език в поетически превод “Шах-наме” се появява през XVI век. Преводач е Али Афанди.

Съществената дейност по превода на епоса започва в началото на XVIII в. и продължава до средата на XX век. През този период са направени 160 превода на цялата книга или на части от нея. На латински език разполагаме с 3 превода. На английски език излизат 50 превода, сред които този на Търнър Макан от 1829г. с предговор на персийски и на английски, и речник на трудните думи. Осъществени са 27 превода на немски език, като най-известен от тях е на Фридрих Рокерт от 1836 година. На френски език части от “Шах-наме” или цялата епопея излизат 13 пъти. Сред тях се отличава най-вече пълният превод на “Шах-наме” на Жул Мол, считан и до днес за най-добрата френска интерпретация на класическото произведение. През 1888г. на унгарски език Ф. Кароли превежда “Песен за Ростам и Сохраб”, а през 1931г. Радо Антал интерпретира “Песен за Зал и Рудабе”. На украински език през 1896 година превод на книгата прави А.Кримски. Появяват се и 9 превода на италиански, 10 на турски и на узбекски, сред които най-вече преводи на “Песен за Ростам и Сохраб”. Излизат и два превода на чешки език. На датски превод на части от “Шах-наме” са осъществени от Артур Кристенсен, първият през 1900г., вторият през 1931г. На руски език са

издадени 16 книги, сред които: “Песен за Ростам и Сохраб”, “Песен за Бижан и Маниже” и др. Сред руските преводи могат да се отличат тези на С.И.Соколов, направен в периода 1905-1915г., на Йосиф Орбели през 1931г., на А.Е. Грузински през 1934, който прави подбор от “Шах-наме”. На японски език се появяват 2 превода, съответно през 1928г. и през 1964г. През 1928 г. на сръбски език излиза “Песен за Ростам и Сохраб”. На иврит през 1943г. (по време на Втората световна война!) е преведена “Песен за Зал и Рудабе” На полски през 1961 г. се появява “Песен за Зал и Рудабе” в превод на Машайски. На кюрдски език през 1966г. излиза “Песен за Бижан и Маниже” На годжарати “Шах-наме” е преведена 5 пъти, на грузински са издадени 4 части от “Шах-наме”. На хинди излизат два превода на епопеята.³ На български език разполагаме с две издания на “Шах-наме”. Първото излиза на бял свят през 1977г. в ДИ “Народна култура”, подбор и превод на Йордан Милев, второто е “Повест за Ростам и Сохраб”, Изд. “Народна младеж”, 1986г., също дело на Й.Милев.

Всички преводи, появили се до първата половина на ХХ век, безспорно оказват силно влияние върху учени и интелектуалци от четирите посоки на света. Нека посочим само няколко примера за това.

Френският писател Алфонс дьо Ламартин казва: *“Шах-наме” е като обемна художествена галерия, украсена с образите на големите древни и по-нови герои. И докато Франция не забравя подобни световни лица, спомените за светците и героите ще бъдат живи.*⁴

Литературният критик Сент-Бъов споделя: *“Омир винаги и навсякъде ще бъде първи, подобно на един от боговете на Гърция, но след него плътно следват трима велики поети, трима омировци, за чието съществуване дълго време не сме имали информация. Макар че за древните народи на Азия те също са създали внушителни и красиви епоси: Валмики и Виасай от Индия, и Фердоуси.”*⁵

³ За повече информация по въпроса – 1. Афшар, Иранж “Библиография на Фердоуси”, Издателство “Дружество на националните паметници”, част 2, стр. 87-128, Техеран, 1968. 2. Нафиси, Саид, “Фердоуси – поетът на света”, сп. “Мехр”, година 2, бр.5, стр. 466-472, Техеран, 1934.

⁴ Массе, Ханри, “Фердоуси и националният епос”, превод Мехди Роушанзамир, стр 345, издателство на Табризкия университет, 1971.

⁵ Пак там, стр. 351-352.

Виктор Юго сякаш пише поезия: *“...Преди това в гр. Газни се бях запознал с Фердоуси, който сякаш беше взел пламък от изгрева на слънцето, за да си направи от него корона. Той беше величествен като падишах, до който не можеш да не бъдеш притеснен. С червена царска шамия с ален рубин на челото...”*⁶

Английският ориенталист Едуард Браун: *“Източните и западните литературни критици почти без изключение оценяват литературната стойност на “Шах-наме”. Причината за безподобния прием на “Шах-наме” в Иран и в страните, в които се говори персийски език, и това което дава на този епос такава висока стойност, е гордостта от принадлежността към иранската народност и нейното величие”*⁷

С голям лирически заряд Е.Е. Бертелс заявява: *“Новите съкровища, които Фердоуси изважда са толкова много, че е невъзможно да бъдат описани в едно изказване... Докато на света думата “иранец” съществува, името на този голям световен поет, дал цялата любов на сърцето си на родината, ще бъде живо. Фердоуси е написал “Шах-наме” с кръвта на сърцето си и така печели любовта на всички иранци. По този начин той прибавя още един бисер към съкровищницата на световната литература.”*⁸

Чешкият иранист Ян Рипка: *“Фундаментът, върху който е изградена “Шах-наме” се състои от: любовта към Иран, любовта към древните времена и любовта към историята на Иран. Фердоуси не е много свързан с арабите, но това не означава, че е имал проблеми с религиозните си вярвания с шиитска окраска.”*⁹

Фредерико Майор (Генерален секретар на ЮНЕСКО от 1987г. до 1999г.): *“Шах-наме”, тази безсмъртна книга, започва по следния начин: “В името на Господа, на душата и на разума” или веднага след*

⁶ Шафа, Шоджаеддин, “Иран в световната литература”, Издателство “Ибн Сина”, том 1, стр 104, Техеран 1943.

⁷ Браун, Едуард, “История на иранската литература. От Фердоуси до Саади”, Превод Фатхоллах Моджтабаи, Техеран, 1962.

⁸ Сборник с доклади от Международната конференция “Хилядогодишнината на Фердоуси”, доклад “Основни идеи на Фердоуси”, Е.А. Бертелс, стр.185-189, Техеран, 1990.

⁹ Рипка, Ян, “История на иранската литература”, Лайпциг, 1956.

възхвалата на господата, Фердоуси говори за разума. Нима това е възможно да си го представим? Преди 1000 години, преди Ренесанса, векове преди Просветлението през XVIII в., преди раждането на Декарт и Волтер, един ирански поет възхвалява най-вече идеите и разума. *“Разумът е най-ценното нещо, което Господ ни е дарил”*. В момента, в който отворих *“Шах-наме”*, разбрах че се срещам с една уникална книга, с един уникален човек. Разумът, за който Фердоуси говори, не се отнася единствено до умствените възможности, но и до запознанството с красотата... Тази прекрасна концепция блести подобно на слънце в цялото произведение. В света и в историята са малко книгите като *“Шах-наме”*, символ на националната идентичност. ¹⁰

Сблъсъкът между баща и син в митологичните вярвания на народите има различни измерения. Можем да ги срещнем в историите за Едип цар, за Исак, за Одисей и Телегон... Като цяло всичките тези истории имат една централна тема: мъжът се откъсва от дома заради война, пътуване, приключение. Синът израства в отсъствието на своя баща и се възпитава от майка си. Когато момчето възмъжава, то започва да търси своя баща, но поради непознаването си един друг те често се сблъскват помежду си. Потър казва, че *“...изворът на борбата между син и баща идва още от началото на човека. Аз не твърдя, че подобна история има в митологията на всички народи, но приликите, на които сме свидетели в тези истории свидетелстват, че имат общ корен.”*¹¹ Фройд пък в своето изследване за Едип цар вижда причината за сблъсъка между баща и син в съперничеството за майката.

При всички случаи най-въздействащата, най-разтърсващата разновидност на този вид трагедии, е когато бащата убива най-любимото си същество, същество породено от неговата плът. И това е причина за своеобразен катарзис, след който светът вече не е същият.

¹⁰ “Вече няма да умра, защото съм жив”, сборник с доклади от конференцията, посветена на Фердоуси, стр 19-20, Техеран, 1990.

¹¹ Потър, А. , “Битката между баща и син в световната литература”, стр. 9, Издателство “Идун”, Техеран, 2005.

Няколко думи и за трагедията на Ростам и Сохраб. Историята за бащата и сина е един от шедьоврите не само на иранската литература, но и на литературата в целия свят. Това е история за нежелания двубой между непознаващите се баща и син. История за красивия и снажен син, който търси баща си, за бащата-юнак – символ на мъжественост и патриотизъм за иранския народ. История за битка, който завършва с гибелта на Сохраб, поразен от ръката на своя баща.

В персийската литература има специален похват, наречен “бероат-е естехлал”, който би могъл да се предаде като “цялото съдържание, побрано в няколко стиха”. При него поетът в началото на поемата чрез символически образи, съвсем сбито, излага същността на своето произведение. Мъдрецът от Тус с изключителна алегорична красота ни подготвя за смъртта на Сохраб:

اگر تند بادی براید ز کنج
به خاک افکند نارسیده ترنج

Врълети ли бурен вятър отдалеч,
ще обрули на земята плода неузрял.

От което разбираме, че “бурният вятър” е образът на смъртта, а “неузрелият плод” това е непълнолетният Сохраб.

Използвайки легенда от иранския национален епос, Фердоуси по великолепен начин ни поднася своите оригинални философски съждения. Сред най-важните му теми е тази за закономерността на смъртта и за предопределеността на човешката съдба. И за това, че човешкият разум не е в състояние да повдигне завесата пред тази тайна:

از این راز جان تو آگاه نیست
بدین پرده اندر تو راه نیست

Таз тайна е за теб непостижима,
завесата ѝ не ще успееш да повдигнеш никога.

Синът полага изключителни усилия да открие своя баща и пита всекиго за някаква информация за него, накрая дори разпитва и собствения си родител. И всеки път по различни причини той не успява да получи достоверна информация, като по такъв начин ръката на съдбата среща баща и син в двубой един срещу друг.

Кои са причините тази история да се превърне в трагедия? На първо място това е съдбата, която вече е предначертала нещата. След нея се нареждат: заговорът на Афрасйаб и плановете му да неутрализира, противопоставяйки ги, своите противници; въздържането на Хаджир да каже истината на Сохраб; скриването от страна на Ростам на собственото му име и личност; нежеланието на Кей Кавус да изпрати лекарството и т.н. и т.н.

С други думи историята за Ростам и Сохраб е повествование за съдбата. Всички случки в тази повест сякаш се носят по непредвидимите вълни на съдбата, какъвто е и самият живот: пристигането на Ростам на ловното поле, изчезването на коня му, удивителният брак на Ростам с дъщерята на царя на Саманган – Тахмине, раждането на Сохраб и невероятно бързият му растеж, размислите на Кавус относно лекарството за Сохраб... Заедно с всички тези интересни истории Фердоуси ни предлага истинска научна енциклопедия за познанията на своето време. Така например от песента ще извлечем ценни сведения за структурата на дворцовата йерархия, за иранската богатырска традиция, за военното изкуство, за военното облекло и въоръжение, за символиката на хоругвите, знамената, тронове и царските шатри, за сватбената и за погребалната церемонии, за избора на подходящия кон и, не на последно място, за правилата на пиенето на вино...

Друга цел, която Фердоуси преследва със своята “Книга за царете”, е да срещне лице в лице патриотизма и национализма в образа на Ростам с идеята за мултинационалната държава, залегнала в разбиранята на Сохраб. От друга страна в двата централни образа поетът експонира сблъсъка между традиционното и новаторското. И още нещо, свидетели сме на противоборството между рационализма и принципността със сантименталността и неопитността.¹²

¹² Разъмджу, Хосейн “Територията на иранския епос”, Институт по хуманитаристика и културни изследвания, том 2, стр. 203., Техеран, 2002.

Големият ирански учен и литератор Моджтаба Минови подчертава: *“Един английски изследовател на име Потър е написал книга, в която е събрал осемдесет и няколко световни истории, в които бащи и синове или близки родственици се сражават. Сравнява ги и стига до извода, че от гледна точка на детайлите и на картинните ситуации, историята за Ростам и Сохраб е най-пълна. Това е и причината Потър да озаглави своята книга “Сохраб и Ростам”.*¹³

Измежду митологичните истории, отразени в паметниците на световната литература, има доста подобни на тази за Ростам и Сохраб. Но поради обстоятелството, че персийският епос се полага на хартия сравнително най-рано, можем да заключим, че “Песен за Ростам и Сохраб” е оказала известно влияние при формирането на подобни легенди в епосите на другите народи. Сред тях ще посочим: немската “Хилдебранд и Хадубранд”, “Кухулин и Конлайх” в Ирландия, “Еруслан Лазаревич” и “Историята на героя Илия и сокола” в руския епос. В някои отношения последната бележи поразителна прилика с “Песен за Ростам и Сохраб”. Например тридневната битка, в която отначало синът побеждава, но не убива бащата, а след това бащата погубва сина.

За истинската стойност на “Песен за Ростам и Сохраб” е трудно да се даде лаконична оценка. Още повече след становището на такива безспорни авторитети в световната литература. Затова като че ли е най-добре да се позова на направена вече такава: *“...повечето литературни критици приемат тази история за гениално произведение, което не отстъпва по нищо на древногръцките трагедии.”*¹⁴

¹³ Минови, Моджтаба, Предговор към “Песен за Ростам и Сохраб”, Издателство “Фондация “Шах-наме”, стр.13-15, Техеран, 1973.

¹⁴ Зарринкуб, Абдолхосейн, “С кервана на платовете”, Издателство “Ибн Сина”, стр.23, 24, Техеран, 1964.